

बालकांचा मोफत व सक्तीच्या शिक्षणाचा हक्क अधिनियम, २००९.

राज्यातील सर्व शाळांसाठी (इ. १ ली ते १२ वी) पर्यंत स्थानिक प्राधिकरण व सक्षम प्राधिकारी घोषित करणे व त्यांच्या जबाबदा-या निश्चित करण्याबाबत

महाराष्ट्र शासन

शालेय शिक्षण व क्रीडा विभाग

शासन निर्णय क्रमांक: आरटीई २०१३/प्र.क्र.२०/प्राशि-१

मंत्रालय विस्तार भवन, मुंबई-४०० ०३२

मादाम कामा रोड, हुतात्मा राजगुरु चौक

तारीख: ३१ डिसेंबर, २०१३

प्रस्तावना -

शिक्षणाचे सार्वत्रिकीकरणाच्या धोरणानुसार राज्य शासनाने सर्व दूरवर सुमारे १ लाख प्राथमिक/माध्यमिक/उच्च माध्यमिक शाळा उपलब्ध करून दिल्या आहेत. सद्यःस्थितीत हया शाळांमध्ये सुमारे २ कोटी मुलांना (इ. १ ली ते १२ वी चे) शिक्षण देण्यात येत आहे.

२. राज्यात खाली दर्शविल्याप्रमाणे निरनिराळ्या व्यवस्थापनामार्फत चालविल्या जाणाऱ्या या शाळांमध्ये वेगवेगळ्या वर्गांचा समावेश असून त्यांचेवर निरनिराळ्या अधिकाऱ्यांमार्फत नियंत्रण ठेवले जात आहे :

(अ) खालीलप्रमाणे कमीत कमी ६ व्यवस्थापनाच्या शाळा कार्यरत

(I) शासकीय

(II) स्थानिक स्वराज्य संस्था

a जिल्हा परिषद

b महानगरपालिका

c नगरपालिका

d कटक मंडळे इ.

(III) खाजगी व्यवस्थापन - अनुदानित

(IV) खाजगी व्यवस्थापन - विनाअनुदानित/स्वयंअर्थसहाय्यित इ.

(ब) इयत्ता १ ली ते १२ वी पर्यंत शिक्षणाला वेगवेगळ्या परिस्थितीमध्ये प्राथमिक, उच्च प्राथमिक, माध्यमिक व उच्च माध्यमिक संबोधण्यात येते.

१	इ. १ ली ते ४ थीं के वर्ग असणारी शाळा	प्राथमिक
२	इ. १ ली ते ७ वीचे वर्ग असणारी शाळा	उच्च प्राथमिक
३	इ. १ ली ते १० वीचे वर्ग असणारी शाळा	माध्यमिक
४	इ. १ ली ते १२ वीचे वर्ग असणारी शाळा	उच्च माध्यमिक
५	इ. ५ ली ते १० वीचे वर्ग असणारी शाळा	माध्यमिक
६	इ. ५ ली ते १२ वीचे वर्ग असणारी शाळा	उच्च माध्यमिक
७	इ. ८ ली ते १० वीचे वर्ग असणारी शाळा	माध्यमिक
८	इ. ८ ली ते १२ वीचे वर्ग असणारी शाळा	उच्च माध्यमिक

(क) ग्रामीण व शहरी भागात असणाऱ्या विविध व्यवस्थापनांच्या शाळांवर विविध अधिकाऱ्यांचे संनियंत्रण असते. जिल्हा परिषदांच्या शाळांवर प्रामुख्याने शिक्षणाधिकारी (प्राथमिक), शिक्षणाधिकारी (माध्यमिक), मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद, विभागीय शिक्षण उपसंचालक संनियंत्रण करतात. महानगरपालिकांच्या शाळांवर प्रशासन अधिकारी व आयुक्त (महानगरपालिका) संनियंत्रण करतात. अशा प्रकारे एका शाळांवर अनेक अधिकाऱ्यांचा संनियंत्रण असते. या वस्तुस्थितीमुळे ह्या शाळांबाबतीत अनेक विषयांवर संभ्रमाची परिस्थिती निर्माण झालेली आहे. उदा. :- महानगरपालिका क्षेत्रामध्ये महानगरपालिका आयुक्त व प्रशासन अधिकाऱ्यांचा संबंध केवळ महानगरपालिकेच्या स्वतःच्या शाळेपुरताच मर्यादित राहतो. खाजगी / जिल्हा परिषद शाळांवर त्यांचे नियंत्रण नगण्य असते. खाजगी शाळांकडे कोणीही पुरेसे लक्ष देत नाही. तसेच ग्रामीण भागात जिल्हा परिषद फक्त त्यांच्या शाळांकडे लक्ष देतात. व इतर व्यवस्थापनाच्या शाळा दुसऱ्या अधिकाऱ्यांची जबाबदारी आहे असे समजून लक्ष घालत नाहीत. व्यवस्थापननिहाय शाळांवर नियंत्रणासाठी स्पष्टतेचा अभाव असल्यामुळे शाळांची आवश्यकतेप्रमाणे तपासणी न होणे व परिणामतः गुणवत्तेकडे दुर्लक्ष अशा बाबी आढळल्या आहेत.

३. विद्यार्थ्यांना गुणवत्तापूर्ण व जागतिक स्तराचे समाजपयोगी शिक्षण मिळावे यासाठी गेल्या काही वर्षांत केंद्र व राज्य शासनाने खालीलप्रमाणे महत्वाचे निर्णय घेतले आहेत :-

(I) भारतीय राज्य घटनेमध्ये सन २००२ साली दुरुस्ती करून ६ ते १४ वर्ष वयोगटातील सर्व बालकांना प्राथमिक शिक्षण त्यांचा मुलभूत हक्क करण्यात आला आहे.

(II) केंद्र पुरस्कृत “बालकांचा मोफत व सक्तीच्या शिक्षणाचा अधिकार अधिनियम, २००९” नुसार ६ ते १४ वर्ष वयोगटातील सर्व बालकांना (इ. १ ली ते ८ वी पर्यंत) मोफत व सक्तीचे शिक्षण नजीकच्या शाळेद्वारे (१ व ३ कि.मी.) उपलब्ध करून देणे क्रमप्राप्त करण्यात आले आहे.

(III) कायम विना अनुदान तत्वावर नवीन शाळा इ. सुरु करण्यासंदर्भात राज्य शासनाने “महाराष्ट्र स्वयंअर्थसहाय्यित शाळा (स्थापना व विनियमन) अधिनियम २०१२” पारीत केला आहे. इत्यादी

४. “अधिनियम, २००९” नुसार “school” ची व्याख्या “any recognized school imparting elementary education (कलम-२ (n))” अशी आहे. या व्याख्येवरून असे स्पष्ट होते की, ज्या शाळांमध्ये (प्राथमिक/माध्यमिक/उच्च माध्यमिक) इ. १ ली ते ८ वी पैकी कमीतकमी एक वर्ग सुरु असेल त्या संपूर्ण शाळेला

“अधिनियम, २००९” च्या तरतूदी पूर्णपणे लागू आहेत. राज्यामध्ये हे तत्व जवळजवळ १०० टक्के शाळांना लागू होणार आहे. कारण बहुतांशी १२ वी पर्यंत शिक्षण देणा-या सर्व शाळांमध्ये इ.१ ली ते ८ वी पैकी कमीत कमी एक वर्ग आहे.

५. “अधिनियम, २००९” मधील काही महत्वाच्या तरतूदी खालीलप्रमाणे आहेत :-

कलम २ (h) - Local authority यांची व्याख्या

कलम (९) स्थानिक प्राधिकरण यांचे कर्तव्ये

कलम २९ - अभ्यासक्रम (The curriculum) आणि मुल्यमापन कार्यपध्दती (the evaluation procedure) ठरविण्यासाठी विद्या विषयक प्राधिकरण (an academic authority) घोषित करणे.

कलम ३१ व ३२ - बालकांच्या शिक्षण हक्काचे संरक्षण करण्यासाठी राज्य बाल हक्क संरक्षण आयोग (State Commission for Protection of Child Rights) यांच्या जबाबदाऱ्या

६. वरील तरतूदीवरून स्पष्ट आहे की, राज्य शासनाशिवाय “महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद (SCERT)” व “राज्य बाल हक्क संरक्षण आयोग (SCPCR)” यांना त्याच्याशी निगडित बाबीसंदर्भात राज्यातील सर्व प्रकारच्या शाळांवर संनियंत्रण/मार्गदर्शन करण्याचे अधिकार आहेत.

७. मा.सर्वोच्च न्यायालयाने रिट याचिका क्रमांक ९५/२०१० मध्ये दिनांक १२.४.२०१२ रोजी आदेश पारित करताना “अधिनियम, २००९” पूर्णपणे वैध ठरविला असून खालीलप्रमाणे निर्देश दिले आहेत.

In our view, even the State Government(s), by resorting to the provision of the २००९ Act, must take opportunity to re-organise its financial outflow at the micro level by weeding out the non-performing or under-performing or non-compliance schools receiving grants-in-aid, so as to ensure that only such government funded schools, who fulfill the norms and standards, are allowed to continue, to achieve the object of the २००९ Act, of not only providing free and compulsory education to the children in the neighborhood school but also to provide quality education. Thus, there is a power in the २००९ Act, coupled with the duty of the State to ensure that only such Government funded schools, who fulfill the norms and standards, are allowed to continue with the object of providing free and compulsory education to the children in the neighborhood school.”

८. या पार्श्वभूमीवर सर्व शाळांवर “अधिनियम, २००९” च्या तरतूदीशी व उपरोक्त परिच्छेदातील मा.सर्वोच्च न्यायालयाच्या आदेशाशी सुसंगत प्रभावी संनियंत्रण स्थानिक प्राधिकरण यांचेकडून असणे आवश्यक आहे. त्यामुळे सर्व प्रकारच्या शाळांसाठी स्थानिक प्राधिकरण तसेच विविध तरतूदीसाठी सक्षम अधिकारी स्पष्ट करणारा शासन निर्णय निर्गमित करण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती. त्यास अनुसरून शासनाने खालीलप्रमाणे निर्णय घेतला आहे.

शासन निर्णय -

१. राज्यात १२ वीपर्यंत शिक्षण देणा-या सर्व शाळांमध्ये जेथे इ. १ ली ते ८ वी पैकी कमीतकमी एक वर्ग असेल त्या शाळेला “अधिनियम, २००९” च्या तरतूदी पूर्णपणे लागू राहतील.
२. खालील संस्था त्यांचेसमोर दर्शविलेल्या भौगोलिक क्षेत्रासाठी स्थानिक प्राधिकरण म्हणून राहतील :-

क्र.	संस्था	क्षेत्र
I.	महानगरपालिका (Municipal Corporation)	महानगरपालिकाच्या भौगोलिक क्षेत्रासाठी
II.	नगरपालिका/नगर परिषदा/नगर पंचायती/ (Municipal Council) कटक मंडळे (Cantonment Board)	नगरपालिका/नगर परिषदा/नगर पंचायती/ कटक मंडळे क्षेत्रासाठी
III.	जिल्हा परिषद (Zila Parishad)	ग्रामीण क्षेत्रासाठी

३. प्रत्येक स्थानिक प्राधिकरणाने (Local Authority) त्यांचे भौगोलिक क्षेत्रामध्ये असणा-या सर्व शाळांबाबत (सर्व व्यवस्थापन, सर्व माध्यम/ सर्व परीक्षा मंडळे, खाजगी अनुदानित, खाजगी विना अनुदानित इत्यादी) “अधिनियम, २००९” च्या कलम-९ प्रमाणे खालील जबाबदारी पार पाडणे आवश्यक राहिल.

- a. Provide free and compulsory elementary education to every child.
- b. ensure availability of a neighborhood school as specified in section 6;
- c. ensure that the child belonging to weaker section and the child belonging to disadvantaged group are not discriminated against and prevented from pursuing and completing elementary education on any grounds;
- d. maintain records of children up to the age of fourteen years residing within its jurisdiction, in such manner as may be prescribed;
- e. ensure and monitor admission, attendance and completion of elementary education by every child residing within its jurisdiction;
- f. provide infrastructure including school building, teaching staff and learning material;
- g. provide special training facility specified in section 4;
- h. ensure good quality elementary education conforming to the standards and norms specified in the schedule;
- i. ensure timely prescribing of curriculum and courses of study for elementary education;
- j. provide training facility for teachers;
- k. ensure admission of children of migrant families;
- l. monitor functioning of schools within its jurisdiction; and
- m. decide the academic calendar.

उपरोक्त सर्व जबाबदा-या पार पाडतांना शासनाचे प्रचलित निकष / नियम / धोरणे /तरतूदी याचे पालन करणे बंधनकारक राहिल.

४ “अधिनियम, २००९” चे विविध कलमातंगत विविध शाळांबाबत (सर्व व्यवस्थापन, सर्व माध्यम/ सर्व परीक्षा मंडळे, खाजगी अनुदानित, खाजगी विना अनुदानित इत्यादी) कार्यवाही करण्यासाठी खालीलप्रमाणे “सक्षम अधिकारी” (Competent Authority) राहतील.

क्र.	क्षेत्र	शाळा	सक्षम अधिकारी
I.	महानगरपालिका (Municipal Corporation)	सर्व	महानगरपालिका आयुक्त
II.	ग्रामीण क्षेत्र	सर्व	मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद
III.	नगरपालिका/नगर परिषदा/नगर पंचायती/ (Municipal Council) कटक मंडळे (Cantonment Board)	स्वतःची शाळा	मुख्याधिकारी/कॅम्पाईंग ऑफीसर
		इतर सर्व शाळा	मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद

५. शालेय शिक्षण व क्रीडा विभागामार्फत राबविल्या जाणा-या केंद्र व राज्य शासनाच्या विद्यार्थी हिताच्या विविध योजनांच्या (उदा. मध्यान्ह भोजन योजना, आयसीटी, सर्व शिक्षा अभियान, RMSA, कस्तुरबा गांधी बालिका विद्यालय, गर्ल्स हॉस्टेल, मॉडेल स्कूल, अल्पसंख्यांक विकास विभागाने शालेय शिक्षणाशी संबंधित सुरु केलेल्या विविध योजना इ.) प्रभावी अंमलबजावणीसाठी वरील परिच्छेदात नमूद सक्षम अधिकारी काम करतील. त्यांना दिलेल्या भौगोलिक कार्य क्षेत्रात योजनांच्या प्रभावी व सक्षम अंमलबजावणीची जबाबदारी त्यांची राहिल.

६. जिल्ह्यातील शिक्षणाधिकारी (प्राथमिक / माध्यमिक/ निरंतर) हे मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषदा यांचे नियंत्रणाखाली काम करतील. तसेच महानगरपालिकेमध्ये कार्यरत असणारे शिक्षणाधिकारी / प्रशासन अधिकारी (शिक्षण), महानगरपालिका आयुक्त यांचे नियंत्रणाखाली काम करतील.

७. सदरच्या शासन निर्णयात (इ. १ ली ते १२ वी वर्गाच्या शिक्षण देणा-या सर्व शाळांना (सर्व व्यवस्थापन, सर्व माध्यम/ सर्व परीक्षा मंडळे, खाजगी अनुदानित, खाजगी विना अनुदानित इत्यादी) लागू राहतील.

सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा संकेतांक २०१४०१०२११५२३२०५२१ असा आहे. हा आदेश डिजीटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने.

Nana
Uttamrao
Raurale

Digitally signed by Nana Uttamrao Raurale
DN: c=IN, o=Government of Maharashtra, ou=School Education & Sports Dept, postalCode=400032, st=Maharashtra, cn=Nana Uttamrao Raurale
Date: 2014.01.02 11:57:01 +05'30'

ना.उ.रौराळे

सह सचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रत,

- १) मा. मुख्यमंत्री यांचे प्रधान सचिव
- २) मा. मंत्री (शालेय शिक्षण),

- ३) मा. राज्यमंत्री (शालेय शिक्षण),
- ४) मा. मंत्री यांचे खाजगी सचिव (सर्व),
- ५) मा. राज्यमंत्री यांचे खाजगी सचिव (सर्व),
- ६) मा. मुख्य सचिव याचे स्वीय सहायक,
- ७) अपर मुख्य सचिव, शालेय शिक्षण व क्रीडा विभाग,
- ८) सर्व प्रधान सचिव/ सचिव, मंत्रालय, मुंबई,
- ९) सर्व विभागीय आयुक्त,
- १०) संचालक, माहिती व जनसंपर्क संचालनालय, मंत्रालय, मुंबई
- ११) सर्व जिल्हाधिकारी,
- १२) सर्व आयुक्त, महानगरपालिका,
- १३) सर्व मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद,
- १४) राज्य प्रकल्प संचालक, महाराष्ट्र प्राथमिक शिक्षण परिषद, मुंबई,
- १५) शिक्षण संचालक (प्राथमिक), महाराष्ट्र राज्य, पुणे
- १६) शिक्षण संचालक(माध्यमिक व उच्च माध्यमिक), महाराष्ट्र राज्य, पुणे,
- १७) शिक्षण संचालक (प्रौढ शिक्षण), महाराष्ट्र राज्य, पुणे,
- १८) संचालक, महाराष्ट्र राज्य परीक्षा परिषद, पुणे,
- १९) संचालक, महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, पुणे,
- २०) संचालक, महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ(बालभारती), पुणे,
- २१) अध्यक्ष, महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळ,
- २२) सर्व विभागीय शिक्षण उपसंचालक,
- २३) सर्व शिक्षणाधिकारी (प्राथमिक/माध्यमिक/प्रौढ), जिल्हा परिषद,
- २४) सर्व मुख्याधिकारी, नगरपालिका/ नगर परिषद